

РОБЪРТ ТЪРМАН

ПРЕДГОВОР

Превод от английски: Ирина Манушева, 2011

chitanka.info

Каква изненада! Докато работех върху този предговор, осъзнах, че някога през петдесетте, сред всички наши тъй американски предшественици, Джак Керуак е бил истинският водач бодхисаттва. Ще представя Керуак — който пък ни представя Шакямуни Буда — от личната си гледна точка, защото не съм специалист по бийт културата и нейната литература. Но сърцето ми бе веднага спечелено от тълкуването на Керуак на думата „бийт“ (*beat*), която според него идва не от *beat up* (онези, които не приемат заробващия индустриален живот с неговите производства, банки и войни), а от *beatific*, „блажен“ (както бих превел думата „самбхога“ в *самбхогакая*, блаженото тяло, универсалната форма на Буда).

Признателен съм за възможността да напиша този предговор. Изминаха почти петдесет години, откакто прочетох „Бродягите на дхарма“. След като любовта ми към Будадхарма, „Действителността на Просветения“, „Учението на Пробуждащия“ (да използваме никак нелющите изрази на Керуак за Буда) стана публично достояние, понякога ме питаха как се е породил интересът ми. Обикновено споменавах имената, които са подготвили почвата за това: Ницше и неговият Заратустра, Шопенхауер, Кант, Витгенщайн, Хенри Милър, Херман Хесе, Зигмунд Фройд, Карл Юнг, Вилхелм Райх, Лама Говинда, Д. Т. Судзуки, Еванс-Уенц и др. Не се сещах за Керуак. Но сега разбирам, че когато в края на петдесетте години прочетох „Бродягите на дхарма“, се сблъсках с може би най-точното, поетично и неудържимо пробуждане на сърцето на будизма по онова време. Не искам да кажа, че е било свършено, нито да претендирам, че съм бил в състояние да определя дали е било такова, или не: просто беше невероятно вдъхновяващо и седемнайсетгодишният ми аз явно е останал дълбоко впечатлен през онази 1958 г. — годината, през която книгата беше издадена за първи път и през която избягах от „Филипс Екзитър Академи“, за да търся революция.

След 1958 г. — а може би след 1058 г. — многоликият, сочен индийски будизъм, предпочитан от Керуак, се върна сред нас от Тибет, след като се беше изгубил извън Централна Азия за хиляда години. Голямата колесница на индийския будизъм, махаяна, и нейните монашески университетски институции — жизнени общности от монаси, водени от учени мъдреци, някои от които били изкусни изследователи на вътрешните вселени и натрупали планини от

текстове в многоетажни александрийски библиотеки — впоследствие били унищожени от ислямските персийски и тюркски нашествия на Индийския субконтинент и от по-нататъшните християнски инвазии към Великата майка на цивилизациите, наложеното над нея господство и експлоатация.

Не мисля, че бях чел „По пътя“, преди да поема ангажимента за този предговор, и ми се струва, че като шляещ се бивш затворник Дийн Мориарти не би ми допаднал чак толкова, въпреки че собствените ми френетични скитания на автостоп между Ню Йорк и Калифорния, които започнаха през 1958 и продължиха до 1961 г., бяха доста подобни на неговите. Така обаче и не се научих да скачам по товарните влакове и трябва да призная, че се възхищавам на уменията и дързостта на Керуак да го направи.

Явно витае въпросът дали Керуак наистина е разбирал задълбочено дхарма и просветлението. Алън Уотс твърдял, че Керуак може и да има „дзен плът, но не и дзен кости“, намеквайки за заглавието на книга от друг дзен писател, уважавания Пол Репс^[1]. Гари Снайдър, прекарал години наред в дзен манастири и известен днес не само като поет, но и като Дзен Роши учител, изглежда, смятал, че Керуак не схваща докрай нещата, макар двамата да останали близки приятели. Няма съмнение, че трагичното пристрастяване на Керуак към алкохола, сложило край на живота и дейността му едва на четирийсет и седем години, е доказателство, че каквото и просветление да е постигнал, то е било далеч от това на будите, защото Пробудените обикновено не се напиват до смърт: така не биха помогнали на никого, а от тях точно това се очаква. Но кой може действително да претендира за такова физическо и психично космическо преображение? В обширната будистка психологична литература откриваме множество анализи на различните етапи на просветлението; според тях е напълно възможно да бъдеш просветен до известна степен и все пак да паднеш жертва на човешките слабости. Всъщност човек става бодхисаттва, „герой в името на просветлението“, като просто вземе искрено решение и даде обет да постигне съвършено просветление в някой живот от близкото или далечното бъдеще, за да развива познание и способност за освобождаването на всички живи същества от страданието. Тоест не всички бодхисаттви са небесни или божествени същества. Много от тях са човешки, твърде човешки.

Особеното при Керуак, направило го може би недотам приет сред ранните калифорнийски будисти — Гари Снайдър, Алън Уотс и други, — е, че не бил завладян от линията чан/дзен, въпреки че обичал текстовете на Хан Шан, поетичните медитации на „студената планина“, преведени от Снайдър. Керуак се вълнувал повече от индийската традиция на махаяна, което проличава както в тази книга, така и в бележките му, озаглавени „Нещо за дхарма“, посветени на неговия скъп приятел Алън Гинзбърг и представящи собствените му проучвания.

Керуак явно държал на всичко, свързано със състраданието — онова, което тибетците наричат „великолепно наследство на делата“, завещано от Майтрея и Асанга. Той обичал кучетата и те също го обичали. Според една тибетска традиция (може би произлизаща от известната легенда за Асанга, който срещнал Майтрея в образа на куче) бъдещият Буда Майтрея се проявява в образи на кучета много преди възплъщението си като Буда, за да насърчи потиснатите и уплашени хора да се издигнат над страховете си и да развият доверие и топлота към друго живо същество.

Важна е бележката, която Керуак дал на Гари Снайдър при отпътуването на последния за Япония, и неговата последвала дългогодишна дзен практика, както е записано в полудокументалната книга „Бродягите на дхарма“: „Използвай диамантения резец на състраданието.“^[2] (Разбира се, никой не знае дали наистина му е дал такава бележка, или само му се е искало, но смисълът остава същият.) Диамантеният резец е от „Праджнапарамита сутри“, махаянски сутри за висшата мъдрост, а милосърдието и състраданието са били онези аспекти на мъдростта на просветлението, които най-силно въздействат на християнско-будисткото сърце на Керуак и които не му се иска Гари да изгуби от поглед заради своето мъжкарско и самурайско съсредоточаване върху дзен. Много ми харесва твърдението на Керуак по-нататък в книгата, когато той прекарва лятото в хижата на връх Самота в щата Вашингтон: „Когато над планините изтрещяваше гръмотевица, тя ми напомняше за упоритата любов на майка ми.“ Той нарича Буда „Азиатския Исус“ и дори „по-благ от Исус“, а в книгата „Събуди се“ се опира предимно на антологията „Библия на будиста“ на Дуайт Годард (Годард, бидейки християнин, е склонен да подчертава онези аспекти на будизма, които напомнят на собствената му вяра). В

началото на книгата е цитирано посвещението на самия Годард: „Преклонение пред Исус Христос, Месията на християнския свят. Преклонение пред Гаутама Шакиямуни, Въплътеното тяло на Буда. Будистка молитва в манастира на Санта Барбара, написана от Дуайт Годард“. Така Керуак открито подкрепя равното почитане на двамата „спасители“.

Дзен традицията се развила в Япония в контекста на вековно опитомяване на самурайското насилие на войните на тази нация, така че бележката за липсата на „дзен кости“ у Керуак явно има предвид именно неговата мекота, преклонението му пред добрината, обичта му към кучетата и тяхната привързаност към него. Освен това Керуак не се славел със сексуалната разпуснатост на много от битниците, бил малко срамежлив и се отнасял донякъде твърде грижовно към приятелките си от нежния пол. Несъмнено бил много популярен: легендарен спортист като младеж, наистина красив и елегантен мъж, прочут писател и истинска знаменитост през петдесетте и началото на шейсетте години. Ако беше жив, сега щеше да бъде малко над осемдесет и да се радва на „изгряващото слънце на дхарма“ в днешна Америка, както предвеща моят стар духовен приятел от Монголия Геше Вангял една сутрин през 1964 г., когато привършихме с поставянето на големите месингови колела за молитвата „Ом мани падме хум“ на верандата на ламаитския будистки манастир Лабсум Шедруб Линг във Фрийуд Ейкърс, Ню Джърси.

Керуак бил възпитан в католически дух. Семейството му било силно набожно и вероятно се отнасяло подозрително към увлечението му по Буда и будизма. Голяма част от критиците му настояват, че Керуак си е останал католик, и е безспорно, че е изпитвал силна обич към Исус и Дева Мария. Няма съмнение, че е обичал едновременно Исус и Буда. Повечето изследователи твърдят, че Керуак е бил стопроцентов католик, а будизмът за него е просто страничен интерес. Самият аз съм възпитан в лоното на протестантската вяра и съм забелязал, че американската култура все още изпитва недоверие към будизма, озадачава се от него; дори хора на изкуството, които дължат много на будизма и на Изтока, го признават с неохота и на много покъсен етап в кариерата си.

В този контекст трябва да помислим защо хората са склонни да мислят, че любовта на Керуак към Исус и духовното християнство (не

към опорочения от догми църковен вариант) означава, че той не разбира и не цени будизма (ако познаваше по-добре различните му институционални форми, щеше без съмнение да настоява за нецърковна форма на духовния будизъм). Трябва ли да преоценим отношението между будизма и християнството?

Будистите махаяна с радост приемат християнството, което е напълно съзвучно с най-съкровенията им намерения. Християните често се отдръпват от тази прегръдка и подчертават различията си и, разбира се, своята уникалност. Разбира се, съществуването на абсолютен, всемогъщ, но и състрадателен Бог създател е несъстоятелно за всеки образован будист. В същото време могъщите и съзидателни богове на общението са напълно приемливи и са важна част от будистката история, макар да не се смятат задължително за по-просветени от повечето хора. Боговете от различните небесни нива и селения в будистките космологии са изключително силни и разумни, но като цяло тънат в извънредно продължителните си невъобразими наслади и има опасност да решат, че егоцентричният жизнен цикъл си е много добър и че те наистина са в центъра на вселената: самата дефиниция на космичното невежество, което стои в основата на непрестанното страдание на непросветения живот.

Като изключим тази метафизична разлика за статуса на бог или боговете, будизмът махаяна и християнството възникнали и се разпространили по едно и също време в евразийската история, само през един доста оживен океан разстояние. Била епоха, когато стабилизиращите се империи установявали нова, по-грижовна и патерналистична форма на управление; когато в схващанията за божественото страховитите му аспекти се уравнивявали от любяща грижа към отделния човек, великолепно представена от небесните бодхисаттви спасители като Авалокитешвара и Тара и от месианските спасители като Исус и Дева Мария.

Животът и основните учения на Исус, макар вкоренени в метафизиката и представени в културата на един страховит всемогъщ Създател, биха могли да са и тези на странстващ будистки махасидха, „велик адепт“. Главното му послание било същото като на махаяна: божествената любов и състрадание са най-силната и важна енергия във вселената. Подстрекателството срещу управниците потисници и предизвикателството към тях да направят всичко възможно, за да го

погубят, имали за цел именно да покажат, че те не са способни да го направят, че нищо не може да надделее над върховенството на тази любов. Доказал го за радост на последователите си за хилядолетия напред, като успял да победи смъртта и насието, да издигне тялото си, което е любов, дори след най-жестокото разпъване като извор на вечния живот, сияен и неподвластен на нито едно конкретно въплъщение. Учението за превъплъщението и трансмиграцията на душата, популярно по онова време и в онази култура (и забранено само два и половина века по-късно от император Константин), направило това постижение на адепта достоверно за неговите ученици и техните последователи, с малко изключения.

Съществуват множество такива истории за велики адепти в Древна Индия. Буда успокоил само с благото си присъствие разярения слон, изпратен да го размаже от отцеубиеца цар на Магадха. Младият монах, който превърнал император Ашока от образец за жестокост в покровител на Благородната общност (сангха, която Керуак нарича „църква“), привлякъл вниманието на императора, като левитирал в хладен мехур от енергия над бушуващите пламъци от котел с врящо масло. Просветеният алхимик Нагарджуна притежавал тайната на безсмъртието и живял шестстотин години. Адептът Наропа горял на кладата заедно със съпругата си, но и двамата останали невредими от пламъците. В Индия изобилстват разказите (легендите, биха казали днешните хора, и в това няма нищо лошо) за свети мъдреци, демонстрирали превъзходството на любовта над смъртта.

Следват ученията: блаженствата на Исус, изключителната му повеля за ненасилие, изискването да обърнеш и другата буза под ударите на врага и да дадеш горната си дреха, когато ти поискат ризата, да обичаш не само приятелите и родствениците си, но също и враговете си, и най-вече да обичаш ближния така, както обичаш себе си. Тези учения са в пълна хармония с будистката етика на ненасилие и с месианския акцент на махаяна върху себеотрицанието, героичната толерантност, любовта и състраданието. От гледна точка на мъдростта твърденията на Исус, че царството Божие е вътре в нас, отговарят на будисткото виждане за присъщата на всички същества природа на Буда или прочутото твърдение на Нагарджуна за недуалността, а именно, че най-дълбоката действителност е абсолютна „пустота като утробата на състраданието“ (шунятакарунагарбхам). А силните думи на Исус „Аз

съм пътят и истината и животът“, отправени към догматичната свещеническа йерархия, могат да се тълкуват не като религиозен ексклузивизъм за конкретна църква или вяра и свирепа нетолерантност към другите, а по-скоро като настояване, че божественото и спасението за всеки човек се крие в самия него като индивид, не в принадлежността към някое вероизповедание или институция.

Делата на свети Тома в Керала, Индия, много напомнят на тези на кой да е странстващ будистки монах и учител. Преработката на евангелията от Никеийския събор и най-вече изключването на част от тях от канона, особено на евангелието на свети Тома, забраната на будисткото и индийското учение за трансмиграцията на душите, проповядвано дори от устремения към мъченичество Ориген, и превръщането на будизма в инструмент на римската държава от страна на Константин — всички те замъгляват връзката между Христос и Буда, но въпреки това тя била доловена от Мани и от други през епохата. Професор Томас Макевили споменава, че християнски автори от трети и четвърти век като Иполит и Епифаний са писали за мъж на име Скитиан, който донесъл в Александрия „учението за Двата принципа“ от Индия около 50 г. сл.Хр. Според тях ученикът на Скитиан Терebinт се представял като „Буда“ и заминал за Палестина и Юдея, където се срещнал с апостолите, но те явно го заклеили. После се установил във Вавилон, където предал учението си на Мани, а той от своя страна създал нещо, което може да се нарече персийско синкретично будо-християнство, известно като манихейство — религията на младия Августин, който по-късно също я заклеил.

Въпреки претенциите на християните, че техните учения са *sui generis*, идват директно от Бога и нямат никаква връзка с кое да е друго движение на света, между будизма махаяна и християнството съществуват силни „родствени сходства“. Керуак вероятно е разбирал по-дълбоките и широки измерения на будизма махаяна по-добре от много свои съвременници — както тези като мен, които имат силен мотив да скъсат с християнските си корени, така и онези, които постигат познанието си през призмата на източноазиатските култури на Китай и Япония, особено през културата на дзен, където се акцентира върху медитацията и самурайската издръжливост на отсъствието на мисъл.

Най-важното, в което трябва да вникнем, е личното разбиране на Керуак за просветлението, което за него, изглежда, е в преживяването на единство с всички неща, въпреки че допуска трайната ангажираност с преобразена относителност. Макар често да споменава „без-нищотата“ и дори нищото, той отказва да признае реалността на всяко изчезване, най-често говори за „свещена пустота“ (не „небитие“) и подчертава, че „пустотата е форма“, също както и „формата е пустота“. Срази ме със споменаването на „Утробата на Татхагата“; изглежда, се чувства добре в дълбокия свят, наречен от Нагарджуна *шунятакарунагарбхам*, „пустота на утробата на състраданието“. Към края на „Нещо за дхарма“ неведнъж разказва за личните си преживявания с медитация (познава всички термини: *дхяна*, *самадхи*, *самапатти*). Струва ми се, че той самият би искал тук да приведа един откъс от „Бродягите на дхарма“:

Какво ме интересуваше неистовият писък на жалкото себелюбие, което шества навсякъде? Аз съществувах в откъснатостта, отдалечеността, отделеността, отнесеността, затвореността, нищо-не-случващостта, в разчленеността нир-вана! „Прахта на моите мисли образува сфера в тази извечна самота“, помислих си аз и се усмигнах, защото вече виждах навсякъде и във всичко бялата светлина.

В нощта, когато започнах да се упражнявам в така нареченото „самапатти“, което на санскрит означава „трансцендентално просветление“, топлият вятър караше боровете прочувствено да шептят. Умът ми беше леко задрямал, но физически се чувствах напълно буден, седнал изправен под дървото, когато неочаквано видях цветя — необятна розова вселена с оттенъци на червено в тихо шумолящата гора (постигането на нирвана е като локализиране на тишината), и получих визия за древния Дипанкара Буда, който е известен с това, че никога не е казал нищо, той ми се яви като огромна снежна пирамида с черни рунтави вежди като на Джон Л. Люис и страшен поглед, в някаква древна снежна земя като Албан („Ново

поприще!“, крещеше негърката проповедничка), всичко това накара косата ми да настръхне. Спомням си странния, тайнствен вик, който накрая се изтръгна от мен, каквото и да означава той: „Съцвет“. То, видението, беше лишено от каквото и да било усещане за собствена личност, беше чиста еголишеност — безумна, безплътна активност, освободена от неверни положения... освободена от усилия и грешки. „Всичко е наред, помислих си. Формата е празнота. И празнотата е форма, и ние сме тук завинаги под една или друга форма, което е празнота. Това, което мъртвите са сътворили, е пребогатото безмълвие на Чистата Разумна Земя.“

Прииска ми се да извикам над горите и покривите на Северна Каролина, за да известя преславната и проста истина. После си казах:

„Раницата ми е готова, вече е пролет, ще тръгна към сухата земя на Югозапада, към обширната пустинна земя на Тексас и Чихуахуа и веселите мексикански нощни улици, от чиито врати се дочува музика, и има момичета, вино, трева и щури шапки, вива! Какво ми става? Подобно на мравките, които нямат друга работа, освен по цял ден да се трудят, на мен не ми оставаше нищо друго, освен да правя това, което искам, да бъда добър, въпреки всичко да остана неповлиян от човешките мнения и да се моля за светлината.“ И така, седнал под моето Буда-дърво, в тази „съцветна“ вселена от розови, червени и кремави цветя, сред рояк тайнствени, трансцендентални птици, възнаграждаващи будния ми разум със странни мили звуци (непонятна глъчка), в загадъчното древно ефирно ухание на моето Буда-блаженство, аз усетих, че животът ми е просторна и блестяща празна страница и мога да правя всичко, което искам.

„Съцвет“ определено е загадка. Напомня ми на Курукула^[3], името на рубиненочервената богиня бодхисаттва, архетип на страстното състрадание. Тя стои в танцувална поза, само с гирлянди от

цветя, и държи лък от цветя, с който изпраща цветни стрели към сърцата на живите същества. Но не казвам, че това е имал предвид Керуак с необичайната си дума. Може би това е името на неговото „Буда-блаженство“, което той ще създаде един ден, когато усъвършенства своя кораб на пробуждането. Д. Т. Судзуки бил забавен. Разказват, че когато Джак се запознал с него, го попитал може ли да остане завинаги, а онзи отговорил: „Някой път“. Винаги можеш да добиеш впечатление за някого по начина, по който обяснява просветлението и основните учения на Буда. Единствената несъответстваща нотка в неговия опит е „мога да правя всичко, което искам“, навяваща нихилистично погрешно разбиране за пустотата в духа на „в крайна сметка нищо няма значение“. Може би тъкмо тази нагласа му е попречила да се отнесе достатъчно сериозно към проблема с алкохола и да запази себе си и таланта си и след 1969 г. За щастие Керуак продължава: „... да бъде добър, въпреки всичко да остана неповлиян от човешките мнения и да се моля за светлината“, което свидетелства за по-дълбокия му инстинкт, че недуалността на пустотата и формата, нирвана и самсара, повелява свободният човек да се отдаде на подобряването на положението на другите в този илюзорен, нереален, относителен свят.

„СЪБУДИ СЕ!“

Огромно вълнение бе да прочита „Събуди се“, разказа на Керуак за живота на Шакиямуни, върховната еманация на Буда в нашата епоха! Потокът, в който се изливат мислите, придава на книгата величие, което човек попива на един дъх — като симфония, чиято своеобразна кулминация е подобната на героичен марш представа в „Шурангама сутра“ за света, разтварящ се в диамантената самадхи, и за Татхагата Буда („Пробудения, който си отиде така“^[4]), понесен в своята вселена, напомняща цвят на лотос, отвъд тялото и системата на седемте елемента: земя, вода, огън, вятър, пространство, възприятие, съзнание. В тази част книгата е пропита от недуализъм, но след това, по времето на паринирвана („окончателната нирвана“), се връща към по-обичайната дуалистична визия на будизма, третирайки я като безсънен сън на угасването, понеже Керуак не е разполагал с изключителния парадокс на откровението на Буда за вечното му присъствие в мига на

окончателното му изчезване като отделно тяло, което откриваме в „Лотосовата сутра“ и в „Махапаринирвана сутра“.

„Събуди се“ е написана през първата половина на 1955 г. През януари тази година Керуак се преместил с майка си от Ричмънд Хил, Ню Йорк, в къщата на сестра си Нин в Роки Маунт, Северна Каролина. Далеч от трескавия живот на Ню Йорк, Керуак се потопил в идеята за отшелнически живот в традицията на Буда. Седял сам часове наред, медитирайки под ясното звездно небе. Заглавието на готовия ръкопис гласи „Събуди се. Подготвена от Джек Керуак“, но работното заглавие било „Същностният ум: историята на Буда“. Понякога Керуак наричал книгата също така „моят будистки наръчник“, „Буда ни говори“ и „Пробуждането: същността на действителността“.

Керуак не се опитва да скрие множеството извори, които използва. Още в началото отбелязва: „Няма начин да открия и изброя безбройните извори, които са се излели в това езеро от светлина... Сърцето на тази книга е разкрасено изложение на силната «Сурангама сутра» (макар че фонетично правилно би било «Шурангама сутра»)... «Написах тази книга, за да се превърне в наръчник на западните представи за древния Закон...» (Вместо «дхарма» използва думата «закон», въведена от някогашните преводачи, което като цяло не е погрешно, но е неточно в този контекст, по-скоро трябва да бъде «истина» или «учение».) «Целта ми е да посветя и други.» (Тук Керуак със сигурност няма предвид приобщаването на читателя към официално будистко вероизповедание, а по-скоро да го посвети в житейското предназначение на сърцето, във великата мъдрост на божественото у всеки, в естествената любов и добрина в отношенията между хората.)

Керуак черпи много от палийски източници за живота на Буда, предавани устно в древността и записани едва през пети век след Христа от великия Ашвагхоша. Той смесва някои подробности от различните версии за живота на Буда, който обикновено се датира към 563–482 г. пр.Хр. (макар че тибетците го отнасят към девети век, а най-съвременните европейски учени — към четвърти век пр.Хр.). Аз няма да се занимавам с тези подробности, а само ще подчертая някои части от текста, които намирам за особено красиви.

В началото на книгата Керуак казва: «Буда означава „Пробуден“. До неотдавна повечето хора си представяха Буда като дебела, ухилена

фигура в стил рококо, седнала с кръстосани крака и с провиснал корем, както е представен в милиони туристически сувенири и евтини статуетки в западния свят... Шакямуни не бил разпуснат веселяк, а сериозен и трагичен пророк, Исус Христос на Индия и на почти цяла Азия.

Последователите на религията, която той създал — будизма, религията на Великото пробуждане от съня на съществуването, — днес наброяват стотици милиони.» Не съм сигурен защо Керуак си представя Буда като трагична, а не победоносна личност, както във видението, за което разказва в «Бродягите на дхарма». Може би заради първата благородна истина: непросветеният живот носи объркване и страдание. Когато Керуак нарича Буда «Исус Христос на Индия и на почти цяла Азия», той повтаря отстъпничеството си от католицизма, като поставя двамата на една нога.

След няколко страници Керуак разкрива «четирите безформени свята» и факта, че нито един от тях не е нирвана: «Алара Калама [първият аскет учител на младия Буда Сидхартха] проповядвал учението за „света на небитието“ и практикувал самобичуване, за да покаже, че е свободен от тялото си.» Това е много съществено, тъй като почти всички преводачи и учени от петдесетте години на ХХ в. приравнявали «небитието» и «пустотата» («празнотата») и така разпространили погрешното схващане за нихилистичната същност на будизма. Керуак показва, че много точно разбира разликата между двете.

Керуак потвърждава реалистичната си гледна точка и предвещава своето «самапатти», като точно обяснява критиката на Сидхартха към брахманската представа за свръхдушата, за върховната душа (параматма): «Как да избягаме от старостта, болестите и смъртта?», попитал той Арада Ударама, собствения му учител аскет по онова време. Онзи отвърнал, че когато Азът се пречисти, ще последва истинско освобождение. Това е древното учение, проповядващо, че Безсмъртната душа, Пуруша, Атман, Свръхдушата преминава от живот в живот, като всеки път се прочиства или замърсява все повече, а крайната ѝ цел е чистото ѝ битие на душа в небето. Но извисеният разум на Гаутама разбирал, че този Пуруша е като топка, която отскача напред-назад според съпътстващите обстоятелства, независимо дали на небето, в ада или на земята, и докато човек се придържа към това

схващане, не може да постигне пълно избавление от раждането и гибелта на раждането. Раждането на нещо означава неговата смърт; а това е упадък, ужас, промяна и болка.“

По-нататък Керуак разказва в очакване на видението: „Приближавайки се към мига на съвършенство в мъдростта и състраданието, младият светец започнал да вижда всички неща, мъжете, насядали в горите, дърветата, небето, различните възгледи за душата, различните Азове като единна пустота във въздуха, едно общо въображаемо цвете, чието значение било в единството и неделимостта; всичко било едно съновидение, всеобщо и потайно чисто.“ Тук той изразява недюалността на махаяна, въпреки че използва източници от Тхеравада: „Видял, че съществуването е като светлината на свещ: светлината на свещта и изгасването на светлината на свещта са едно и също... Гаутама съзрял покоя на нирвана на Пробудения. Нирвана означава да изгаснеш също като свещ. Но понеже неговата нирвана е отвъд съществуването и не мисли нито съществуването, нито несъществуването на светлината на свещта или на безсмъртната душа, или на каквото и да е, тя не е дори нирвана, не е нито светлината на свещта, известна като самсара (този свят), нито угасването на светлината на свещта, известно като нирвана (несветът), а пробуждане отвъд тези произволно зададени понятия.“ Удивен съм от начина, по който Керуак разкрива задълбочения недюализъм в този контекст.

Трогателно, величествено и дълбоко проникателно е описанието на просветлението на Буда. Твърде дълго е, за да го цитирам от край до край. Тук Керуак цитира палийски източници, но и „разкроява“ по свой собствен начин. Ето някои избрани от мен пасаж:

Благословеният отшелник се отправил към Бодхгая. Още щом погледнал благородните горички от палмови и мангови дръвчета и смокиновите *ficus religiosa*, той мигом бил обзет от древната мечта за Буда. В онзи ясен следобед той се разхождал под клоните им, самотен и вгълбен в мислите си, но в сърцето си предчувствал, че нещо велико ще се случи на това място... започвал да открива изгубения древен път на Татхагата (който е в истинност); отново разгръщал първичната капка роса на света; като лебеда на

скръбта, спускащ се в езерото с лотоси, и той бил обхванат от безмерна радост при вида на дървото, под което избрал да седне, сякаш в разбирателство с всички Буда-земи и събрани Буда-неща, които са Не-неща в пустотата на всеобятната искряща интуиция като ята от ангели и бодхисаттви, пърхащи като гъст рояк от нощни пеперуди към центъра на пустотата в ОБОЖАНИЕ. „Всичко е Тук“, интуитивно знаел светецът. Един сенокосач му дал чиста и мека трева, която той постлал под дървото и седнал с изпънат гръб, с кръстосани, внимателно прибрани под тялото крака; и започнал да се поклаща напред-назад като твърдо застаналия и стегнат бог Нага. „Няма да стана от това място — решил той вътре в себе си, — докато, освободен от привързаността, не постигна избавление от всяка печал.“

Много думи са изписани за този свят момент под станалото прочуто дърво Бодхи, Дървото на мъдростта. Това не било агония в градината, а блаженство под дървото. (Още едно сравнение на Керуак между Буда и Христос.) Не възкръсване, а аниhilация на всички неща. (Тук той навлиза в дуализма относително-абсолютно^[5] на тхеравада.) В този момент Буда осъзнал, че всички неща са резултат от причина и са подвластни на разпадане, следователно са преходни, нетрайни, нещастни и поради това — колкото и да е загадъчно — неистински, недействителни. (Керуак особено цени будисткото прозрение за каузалността и по-нататък стига до прочутия стих, ключова мантра на будизма.)

Щом паднала нощта, полегнал тих и умиротворен. Изпаднал в дълбоко съзерцание. Пред очите му един след друг преминавали всякакви свещени блаженства. Навлязъл в „правилно възприятие“ и започнал да си спомня едно по едно предишните си раждания... С пълното съзнание, че същността на съществуването е единоистинна, кое раждане не би могла да си припомни неговата Сияйна, Загадъчна, Интуитивна същност на Съзнанието? Сякаш бил всички

неща; и само защото никога не е имало истинно „той“, а всички неща, значи всички неща били едно нещо, което се намирало във Всеобщото съзнание, което било Единственото съзнание — минало, настояще, бъдеще... Отдавна минали времена, древната мечта за живота, тъжните сълзи на много майки, безбройните бащи в прахта, вечности от изгубени следобеди със сестри и братя, сънливият вик на петела, пещерата с насекомите, жалкият инстинкт, пропилян в пустотата, величавото, непосилно и мъгляво усещане за Златната епоха — те открили на ума му, че това познание е по-старо от света... Седнал там в прегръдката на искрящата и сияйна интуиция, за да може светлината като Трансцендентално мляко да озари незримия полумрак на затворените му клепачи, в ушите си Буда доловил неизменните тихи въздишки на морето от чуване, кипене, умиряване, докато той повече или по-малко си спомнял съзнанието на звука, макар сам по себе си звукът да бил един и същ, само съзнанието му за него се променяло и утихвало, както отливът се дръпва, а солената вода попива със съскане в пясъка; звукът не е нито вън, нито вътре в ухото, а навсякъде; чистото море на чуването, Трансценденталният звук на Нирвана, който чуват децата в люлките и на луната, и в сърцето на виещата буря, и в който сега младият Буда чул учение — непрестанни мъдри и ясни слова от всички Буди на Миналото и всички Буди на Бъдното. Под далечната песен на щурците се долавяли и други звуци — неволно чуруликане на заспала птица, преточващи полски мишки, обширен полъх сред дърветата, които нарушавали покоя на неговото Чуване, но те били случайни и мимолетни, Слухът му ги приемал, без да проникват в него, нито се обогатявал, нито обеднявал от тях, оставал чист сам в себе си като празно пространство. Под ярките звезди Владетелят на закона, обгърнат в божественото спокойствие на този Трансцендентален звук на Диамантения екстаз, оставал неподвижен.

В среднощното си бдение той постигнал познание за чистите Ангели и видял пред себе си всички същества така,

както човек вижда образите в огледало; всички създания, някога родени и родени отново, за да умрат, благородни и низки, бедни и богати, жънещи плодовете на добрите и на лошите деяния, споделящи поред щастие и нещастие... В три през нощта от земята се заизпарявала мъглата на цялата печал на света... Раждането на тялото е пряката причина за смъртта му; също както засяването на семето е причина стъблото да изникне.

А по-нататък? Откъде идва раждането? Разбрал, че то е резултат от дела, извършени на друго място. Разглеждайки тези дела, установил, че не са нито замислени от създател, нито са причинени от само себе си, нито са лични съществувания, нито са непричинени; видял ги като резултат от по-предишна верига от причини, причина след причина, всяка брънка свързана с предишната, за да образува формата — жалка форма, просто прах и болка.

После, както човек, който разчупва първата издънка на бамбука, открива, че следващите лесно се чупят, той познал причината на смъртта в раждането, а на раждането — в делата, постепенно достигнал истината: причината на *смъртта* е *раждането*, причината на *раждането* са *делата*, причината за *делата* е *привързаността*, причината на *привързаността* е *желанието*, причината на *желанието* е *възприятието*, причината на *възприятието* е *чувствеността*, причината на *чувствеността* са *шестте сетива*, причината на *шестте сетива* е *индивидуалността*, причината на *индивидуалността* е *съзнанието*. [Тук Керуак се насочва към важните дванайсет брънки на зависимото възникване.]... Тъй освободен, в него се въздигнало знание и свобода и той разбрал, че прераждането е на своя край, че целта е вече достигната.

След това Керуак излага Четирите благородни истини и Осморния път, разкривайки гледна точка, по-близка до махаяна:

Седял там, озарен от мъдростта, съвършен по дарования, и знаел, че пътят към познанието му е даден от Безбройните Буди на миналото, които по-рано били дошли от всичките десет посоки на всичките десет части на вселената, а сега в могъщо видение ги съзирал сбрани в светлина и сила на тронове им от прекрасен лотосов цвят, във всички явления и пространства; вовеки откликващи на нуждите на живите същества във всички царства на съществуването: минали, настоящи и бъдни.

С проницанието за великите истини и тяхното осъществяване в живота риши бил просветен; тъй постигнал самбодхи (съвършена мъдрост) и станал Буда. Правилно я наричали самбодхи: тя може да бъде постигната само със собствено усилие, без външната помощ на учител или бог... Слънцето се показало и лъчите му ярко заблестели, а утринната мъгла, подобна на прах, се стопила. Луната и звездите избледнели, преградите на нощта изчезнали. Той приключил първия велик урок и последния урок, и урока на прежното; навлизайки в дома на риши на съня без съновидения, на свещен транс, той достигнал до източника на неизчерпаемата истина, на щастието, което няма край, нито начало, а винаги е вече там, в Истинното съзнание.

Не с нетърпение и светски средства повдигнал Буда булото на Истинното съзнание и прекратил страданието, а като се отпуснал тихо и неподвижно в съзерцателно безмълвие. Това е върховният блажен покой.

Той бил *сихибхуто*, с хладен ум.

Описва триумфа на Буда като световен учител:

Тъй Татхагата, Постигналият същността, „това, което е“ на ума, който не вижда вече разлика между отделните същества и явления, който не следва конкретни идеи за Аза си и за чуждите Азове, за когото светът е станал

незабележим, освен като жалка привидност, но който не храни произволни идеи за неговото съществуване и несъществуване, както човек не мисли доколко сънят е достоверен, а само как да се събуди от него; тъй Татхагата, в смирено самообладание и безмълвие, обгърнат от сияйно величие и излъчващ светлина наоколо, се надигнал от мястото си под Дървото на просветлението и тръгнал сам по подобната на сън земя с неповторимо достойнство, сякаш обграден от множество последователи. „За да изпълня древния си обет, да спася всички неосвободени, ще последвам древната си клетва. Нека онези, които имат уши да чуват, да овладеят благородния път на спасението“, мислел си той.

Няколко страници по-нататък се намеква откъде Керуак е взел заглавието на книгата: „За тези древни монаси, които ясно виждали в раждането причината на смъртта, а в похотливите дела — причината на раждането, Буда сякаш стоял на брега и зовял всеки, увлечен от течението: «Хей, ти там! Събуди се! Реката в съня ти може да изглежда приятна, но под нея се крие езеро с бързеи и крокодили; реката е зло желание, езерото е чувственият живот; вълните са гневът, бързеите са похотта, крокодилите са жените.»“

Керуак се насочва към ключовата мантра в думите на ученика Ашваджит: „За всички неща, които произтичат по причина, Буда назова причината и какво е тяхното унищожение. На това учи Великият Пробуден.“ *Ом ѝе дхармах хетусвабхавах хетун тешам татхагата хи авадат тешам ча ѝо ниродхо евам вади махашраманех.*

Керуак се докосва и до щастието, озарило бащата на Буда, Шуддходана; предполагам, че сам е бленувал за помирение със собствения си баща, Лио, което, доколкото ми е известно от изследователите, така и не се случило: „Чул от сина си как да отхвърли страха и да избегне злото на раждането, сам царят със същото достойнство и нежност напуснал царския палат и земя, за да се понесе в спокойните потоци на мисълта и да премине през портата на истинския закон на вечността. Усладен от медитация, отпивал роса Шуддходана. В падналата нощ си спомнил с гордост за сина си и си

помислил: «Колко щастлив съм, че съм жив да се дивя на звездната вселена!», а после: «Но не е въпросът дали съм жив, а и звездната вселена не е непременно звездна вселена», и разбрал колко чужда и едновременно всеобща е ненадминатата мъдрост на Буда.“

Към края на първата третина на книгата Керуак представя Буда като върховния „бродяга на дхарма“: блестящ пасаж, който не мога да се сдържа да не повторя:

Избягал от мъката на страстите, Буда приемал и добра, и лоша храна, от богати и от бедни, а когато напълнел купичката за подаяние, се връщал в своето усамотение, за да медитира в молитва за въздигането на света от скотските му мъки и нескончаемите кървави дела на смърт и раждане, на смърт и раждане, невежеството на бушуващите войни, убийствата на кучета, историите, безумствата, родителите, които бият децата, децата, които тормозят други деца, влюбените, които съсипват възлюбените си, крадците, които нападат скъперниците, злостните, нагли и безумни кръвници, стенещи за още кръв, пияниците, които бродят нехайни из костници, от тях съградени, престорени усмивки навсякъде, въображаеми беди, чудовищен звяр, бълващ форми, всички погребани в бездънния мрак, кукуригащ за зората на надеждата, която би могла да бъде само пълното изчезване, в основата си невинен, без следа от собствена природа, понеже бъдат ли премахнати причините и условията на невежото безумие на света, ще се разкрие природата на не-безумното не-невежество, като дете на зората, което излиза на небето през утрото в езерото на ума, Чистия, Истинен ум, източника, Първоначалната съвършена същност, пустото сияние, божествено по природа, единствената действителност, Неопетненото, Универсално, Вечно, Стопроцентово съзнание, върху което е отпечатан сънният ни мрак и върху което сякаш за миг се появяват неистинните телесни форми и после изчезват сякаш във вечността.

Малко по-нататък Керуак повтаря любимия си рефрен: „Всичко и навсякъде е празно завинаги — събудете се! Умът е глупав и ограничен, щом взима за истина тия сетива, незначителни пречки като в сън; все едно дълбините на океана да се движат от вятъра, който роши вълните. А този вятър е невежеството.“ И още: „Всичко се случва в ума ви, като насън. Щом се събудите и спрете да сънувате, умът ви се връща към изначалната си празнота и чистота. В действителност умът ви вече се е върнал към изначалната си празнота и чистота, а този свят е само бледа сянка. Защо тъй лесно забравяте този естествен, прекрасен, просветен Ум на съвършената Чистота, този загадъчен Ум на сияйната Светлина?“ (Прилича на смесица от цитати от „Шурангама сутра“.)

А после стига до сърцевината на сутрата:

Вгледай се внимателно! Прозри през привидността на нещата и ще видиш единствено Великото сърце на Състраданието на всички Буди на миналото. Това е ятхабхутам, истинният поглед за нещата... Хората по света обаче — призрочни великани вътре в ума, невежи за принципа, управляващ собственото им съществуване — се объркват в плетениците от причини, условия и натурализъм; мислят си, че земята носи признаци на собствена природа и я наричат „естество“, „Майка Природа“, с всички родени от мисълта дървета, независими от собствените си тела; мислят си, че тя съществува поради причини като сътворение от някакъв самосътворен и самолюбие Създател, който ги е направил по свой образ, и че тяхното съществуване се съобразява с условията на времето, атомите, сезоните, звездните тела, личната съдба, когато всичко това е плод на собственото им съзнание, думи без всякакво значение в действителността.

(Дотук с предполагаемо твърдата вяра на Керуак в теологичната догма за Сътворението.)

„Ти, Ананда, не си знаел, че в твоята Утроба на Татхагата същностната природа на Съзнанието е просветляваща и разумна; тя нито осъзнава зрителното възприятие на изворите и езерата, нито не го осъзнава; тя осъзнава Дхарма на Не-нещата. Би ли казал, Ананда, че този камък и това езеро са две различни неща? По-добре да кажеш, че всяко от тях е Буда и че имаме нужда само от един Буда, защото всички неща са Не-неща и затуй всички неща са Буди. Това е Диамантеното познание, всичко останало е познание за вълни и балони. Тази просветена интуиция е твоята истинна Същност на Съзнанието и тя е като вътрешната природа на пространството.“

След тия думи Ананда и всички останали, получили задълбоченото и съкровено познание от учителя Татхагата и постигнали съвършена подредба и възвисяване на ума от всички спомени, мисли и желания, станали съвършено свободни в тялото и ума си. Всеки от тях ясно разбирал, че умът може да стигне до всичките десет части на вселените и че зрението им също може да стигне дотам. Съзирали го тъй ясно, както ако държат стрък трева в ръката си. Виждали, че всички явления в света не са нищо друго освен собствения им прекрасен, разумен, изначален Ум на Просветлението. Физическите им тела, получени от родителите, им се стрували малки пращинки, носещи се в откритото пространство на десетте части на вселените. Кой би забелязал тяхното съществуване? Физическото тяло било като пръска пяна, плаваща върху широкия безброден океан, без нищо да показва откъде идва и дали изчезва там, накъдето отива. Ясно осъзнали, че най-сетне са постигнали собствения си прекрасен Ум, Ум Траен и Неразрушим.

По-нататък, когато сравняваме описанието на просветлението на Ананда в „Шурангама“ с описанието на Керуак в „Бродягите на дхарма“, разбираме защо казва, че дългите цитати от сутрата са сърцевината на написаната от него биография:

Изведнъж сякаш всички дървета в парка Джета и всички вълни по бреговете на езерата там запели песента на дхарма, а преплетените лъчи светлина се превърнали във великолепна мрежа, опъната над главите им и посипана със скъпоценни камъни. Притихнали събраните монаси в благоговение пред тази невъобразима прелест. Неволно те преминали в блажения покой на диамантената самадхи; всеки се вслушал в напрегнатия и тайнствен рев на тишината, цялото множество от хиляда двеста трийсет и трима души; и над тях като нежен дъжд се посипали меките листца на цветове от лотос — сини и алени, жълти и бели, смесвали се и се отразявали в откритото небе във всички цветове на дъгата. Всички различия в ума им между планини, морета, реки и гори в този саха-страдален свят се слели в едно и избледнели, оставяйки след себе си само обсипаното с цветя единство на Първичния космос. В средата, седнал върху чист лотос, съзрели Татхагата, Този, който вече е такъв, Диамантът и Стълбът на света.

Епизодът, в който Манджушри кара Ананда да потъне във вгълбено размишление, може би добре подхожда на стила „поток на съзнанието“, в който пише Керуак и в който вероятно е съзирал единния неразграничаващ ум, плавно следващ формите на недUALната празнота на света.

Всички Братя в това Велико братство, и ти също, Ананда, трябва да обърнете насочения си навън слух и да се вслушате вътре в себе си за съвършено единния истинен звук на собственото си Същностно Съзнание, защото в момента, в който постигнете съвършено приспособение, ще сте постигнали Върховно просветление.

Това е единственият път към нирвана и него са следвали татхагатите от миналото. Нещо повече, това е пътят на всички бодхисаттва-махасаттва от настоящето и бъдещето, които се надяват на Съвършено просветление.

Не само че преди много векове Авалокитешвара е постигнал Съвършено просветление по този Златен път, а днес и аз съм един от тях... но за обикновените хора най-мъдър и изпълним е този общ метод за съсредоточаване на ума върху сетивото за слух, като го насочват навътре през Дверите на дхарма, за да чуят Трансценденталния звук на Същностния ум.

Няколко страници по-нататък Керуак представя етическите принципи, които явно сам се е стремил да следва: „Четири предписания гласят: 1. Събуди се! Сложи край на похотта; похотта води до множественост, раздор и страдание. 2. Събуди се! Сложи край на склонността да си недоброжелателен към другите; недоброжелателността погубва мъдростта. 3. Събуди се! Сложи край на алчността и кражбите; гледай на тялото си не като на твое собствено, а като на едно с телата на всички други съзнателни същества. 4. Събуди се! Сложи край на неискреността и лъжите; не бива да има измамност в живота ти, нищо не може да се скрие в пръсналата се капка роса.“

Тук Керуак прави още една интересна препратка към Исус: „Въодушевени и изпълнени с вяра, все повече и повече ученици се стичали в Братството, за да попиват от спокойствието, моралната безупречност и сладкия разум на Учителя. За своите Дванайсет велики ученици петстотин години преди Христа и неговите Дванайсет апостоли Блажения казал така: «Освен в моята религия Дванайсет велики ученици, които с добрината си събудиха света и го избавиха от безразличието, другаде не се откриват.»“

В края на книгата Керуак ни въвежда в истината на нирвана, докато Буда утешава разстроения Ананда: „Ако нещата около нас можеха да устояват завинаги и не се поддаваха на промяна и разделение, тогава това щеше да бъде спасение! Къде да го търсим? Това, което всички можете да постигнете, вече ви го казах и продължавам да ви казвам. В средината на всички неща стои любовта и всички неща са едно и също. Сваха^[6]! Аз съм решен, аз търся покой. Онова, което трябваше да сторя, вече е сторено, отдавна е сторено.“

Книгата завършва с проникновено описание как Буда напуска проявеното си въплъщение и се отправя към паринирвана: не от деветото съзерцателно състояние, сякаш е най-върховна аниhilация, а от четвъртото състояние, намиращо се на събитийния хоризонт на безкрайното пространство, където масата става безкрайна със скоростта на светлината:

Преминал последователно през всичките девет дхяна (медитативни състояния). После се върнал обратно, влязъл в първата и от нея се издигнал и влязъл в четвъртата дхяна, в която няма нито радост, нито страдание, а е съвършено чиста и равна, първоначалната и вечна съвършена същност на Ума. Тогава душата му напуснала екстаза на самадхи и без да има къде оттук нататък да поспре, достигнала паринирвана, пълно изчезване на формата след умирането...

По своя воля преживял безкрайни изпитания през многобройни епохи и прераждания, за да освободи човечеството и всичко живо, отблъснал правото да постигне нирвана, за да се връща отново и отново в самсарния поток на живота и съдбата с единствената цел да ни научи как да се избавим от скръбта и страданието: това е Буда, който е всеки и всичко, Аремидея Светлината на света, Татхагата, Майтрея, Героят, Онзи, който ходи по лицето на света, Онзи, който седи под дърветата, упоритият, енергичен, безкрайно човечен, Великото мъдро същество на Жалостта и Нежността.

Благородният и повеляващ закон на Буда заслужава преклонението на света.

Нямам представа кой е Аремидея: може би вариант на Амитабха, Амитофо на китайски, Амида на японски, Буда на Безкрайната светлина и Безкрайния живот, който пребивава в райската вселена Сукхавати на запад отвъд всички вселени, многобройни като песъчинките в шейсет и двете корита на Ганг. Ясно е във всеки случай, че Керуак заслужил видението, описано в „Бродягите на дхарма“ и

дадено му от Авалокитешвара, хилядоръкия, хилядоокия, единайсетоголавия бодхисаттва на вселенското състрадание:

Една нощ по време на медитацията ми се яви Авалокитешвара, Чуващия и Отговарящия на молитви, и ми каза: „Ти си упълномощен да напомняш на хората, че са напълно свободни“, аз положих ръка на гърдите си, за да напомня първо на самия себе си, изпълни ме радост и извиках: „Га“, отворих очи и видях падаща звезда.

Робърт Търман, професор Джей Дзонгкхапа по индо-тибетски будизъм, университет „Колумбия“

Уудсток, Ню Йорк
18 юни 2008 г.

---

[1] „Плътта на дзен, костите на дзен: класически дзенбудистки и преддзенбудистки текстове“ („Кибеа“, 1999 г.). Авторът Пол Репс (1895–1990) е художник, поет и писател, смятан за един от първите американски автори на хайку. — Бел.ред. ↑

[2] Цитирано навсякъде по Керуак, Дж. Бродягите на дхарма. Прев. Ел. Касалийски. Парадокс, 2004. — Бел.прев. ↑

[3] В английския оригинал тайнственият вик гласи „Colyalcolor“. — Бел.прев. ↑

[4] В епитета е заложена двузначност: „който така дойде“ и „който така отмина“, т.е. недокоснат от феноменалния свят, постигнал съзнание за истинност. — Бел.ред. ↑

[5] Будистка концепция за две нива на истинност, относителна и абсолютна, които съществуват едновременно. — Бел.ред. ↑

[6] Санскритското междуметие в контекста на тибетския будизъм има значение „Така да бъде“. — Бел.ред. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.